

**Ölüm onun həyatını müəyyən-
ləşdirən, gündəlik düşüncələrini
məşğul edən ən sirlə və qorxulu bir
hadisədir. Ölüm psixikasının sim-
volik dili olub, onun psixoloji həya-
tını qeyri-şüuru olaraq modelleşdi-
rir. Məsələn, psixonealitik səviyye-
də Qurbanəli bəyin axırda gizlən-
məsini tabuta girməsi kimi, simvo-
lik ölümü kimi mənalandırmaq
mümkündür: "Axurun içində kəfəne
bürünmüş bir şey nəçəlniknin gözün-**

**nə sataşdı... Qurbanəli bəy yerin-
dən heç tərənmedi" ("Qurbanəli
bəy").**

**Mirzə Cəlil Azərbaycanın ən
böyük tanatografıdır (Tanatos yu-**

**"nəncə" ölüm" aetihəkdir). Tanatoloji
motivlər və obrazlar onun xatirələrini,
yuxularının və əsərlərinin əsa-
sını təşkil edir. Söhbət təkrarlanan
ve bir, tipoloji, qayda birləşən ele-
mentlərdən gedir.**

**Ölüm onun həyatını müəyyən-
ləşdirən, gündəlik düşüncələrini
məşğul edən ən sirlə və qorxulu bir
hadisədir. Ölüm psixikasının sim-
volik dili olub, onun psixoloji həya-
tını qeyri-şüuru olaraq modelleşdi-
rir. Məsələn, psixonealitik səviyye-
də Qurbanəli bəyin axırda gizlən-
məsini tabuta girməsi kimi, simvo-
lik ölümü kimi mənalandırmaq
mümkündür: "Axurun içində kəfəne
bürünmüş bir şey nəçəlniknin gözün-
nə sataşdı... Qurbanəli bəy yerin-
dən heç tərənmedi" ("Qurbanəli
bəy").**

Bəlkə də ölümdən gizlənmək
üçün onu kinayə ilə xatırlayırdı?
Düşünürəm ki, kinayə bədii modus
və estetik kontekst kimi yaradıcılı-
ğında bu qədər güclü olmasaydı,
onu eksistensializmə şamil etmək
olardı...

"Ölümlər"də ölüm sakral hadisə-
dən gündəlik, ironik hadisəyə çev-
rilir. İrəvanın müsəlman toplumu
qəbristanlıq, ölümlər dünyası kimi tə-
səvvür edilir. Yas törenini, ölüm aktı-
nı kinayə dili ilə yuxu sferasına
daxil etmək üçün ölüm qorxu-

gecə yuxuda gördüm ki, bizim Mə-
şədi Kazim vəfat edib" ("Nigarənçil-
liq"); "Xeyir olsun, yuxuda gördüm
ki, rəhmətlik Şərəbanı əmidostum
minib bir eşşəyə, bizə qonaq gəlib.
İndi gəlməsin. Rəhmətlik mənə çox
istərdi..." ("İranda hürriyət").

Həmidə xanım xatirələrində yazır ki, "Mirzə Cəlil yuxuya inanmazdı, lakin mayın 18-də şəhər yerindən pəjmürdə durmuşdu. O, dəhşətli vuxu görməmiş və bundan çox ağır müəssir olmuşdu. Yuxuda o, çoxlu ölənlər, can verənlər və qan gö-
rübmüş.

Həmin gün axşam qızım Minanın yanına getmək istəyirdim (axır zamanıdır o "çox ölənlər" idi, çünki böyrəyinin ağrıları ona çox əziyyət verirdi. Qorxduğu üçün operasiyaya razı olmurdu), ancaq nədənsə vubandım. Birdən, qapı açıldı. Mən

şiddət elədi və axırda öldü getdi" ("Xatiratım"). Amma "Xatiratım" da nədənsə ağır xəstə olan həyat yoldaşını Tiflisə gətirməsini təsvir etsə də, onun ölümündən danışmır...

"Anamın kitabı" pyesi Zəhrabəyimin ölümü ilə bitir. Zəhrabəyimin ona əsərin bədii məkanına ruh kimi daxil olub, ruh kimi də oranı tərk edir: "Mirzə Məhəmmədəli anasının əllərini soyumuş və can üstə aqrib. ağlır. duqur. övrətini basırın üstündə və başlayır fatihə surəsini oxumağa".

Mirzə Cəlildə nigarənçilik ölümə bağlı yaşantı prosesidir, ölüm təcrübəsinin gerçəkləşdiyi

təntəşdür akıdır. nigarənçiliyin üfüqündə həmişə bir ölüm gözləntisi var. Mehmanxanada dörd nəfərin nigarənçiliyi qara, bəd xəbərdən (ölüm xəbəri) qavnaqlanır. "Üc

Mirzə Cəlilin tanatografiyası

nanın on bir yaşlı oğlu Rəşid təlaşlı vəziyyətdə içəri girib dedi ki, anam özünü güllə ilə vurub öldürüb.

Mirzə Cəlili dəhşət bürüdü... "Sən demə o, Minanın ölməyini də yuxuda görmüştü".

Mirzə Cəlil ölümü oyun stixiyasına daxil edir. "Kamañça"da qədim qurbanlıq ayını "bynanılır". "Kışmiş oyunu"nun sjeti arxaik "ölü oyunu"nu xatırladır. İki erməni Zumalı kəndinə, bəydən bərcunu almağa gəlir. Guya ki, bir dəvə karvanında kışmiş qarət edərkən dəvəçiləri öldürmüş zumalıları ələ verər adıyla kənddən qaçırmaq üçün "kışmiş oyunu"nu oynayırlar: "Biz ələ bildik ki, bu da kışmiş taydır, amma səhv edirdik. Cahıllar içəri sürüdükləri, qana bulanmış adam ölüsü idi!"

Yazıcının xatirə yaddaşı sanki "bu nigarənçilik dünyasının" bənzətiyəsidir.

idi, "bu dünyanı" vaxtsız tərk etmiş insanların tarixçəsi idi. "Amma iki ay bundan sonra biçarə dayım oğlu ruh azarına giriftar oldu. Və səbəbsiz yerə başladı təzə övrətini döyməyə az keçmədi ki, dəliliyi

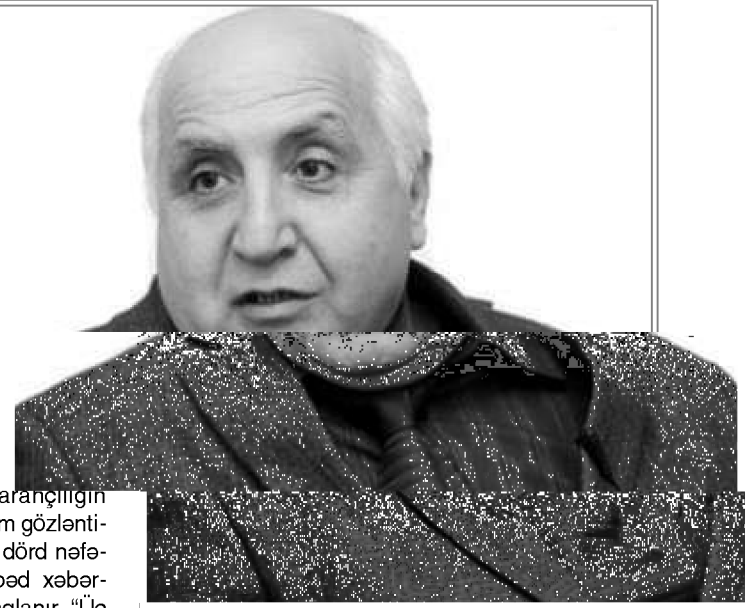
il, ya bəlkə dörd ildə, yoxsa yadında deyil, bizim Baxşəli bəy gəldirdi Gəncəyə. Apardım vağzala, bileti aldım və yola saldım getdi. O günün sabahısı Tiflisə xəbər gəldi ki, dəmir yolda bir maşın uçub dağılıb və miniklərdən bir neçə nəfəri şikəst olub və neçəsi də ölüb. Mən bunu eşitcək, dəxi ölüm getdim" ("Nigarənçilik").

Öz ölümünə münasibəti də dünyagörüşünə uyğun gəlirdi, ona görə də onu sakrallaşdırmaq istəmirdi.

Əslində elə ölümlər var ki, bilavasitə öz ölümünə işarə və ya bərabər idi: Mirzə Fətəlinin ölümü ilə bağlı xoşagəlməz hadisəni də unuda bilmirdi.

Sabirin vaxtsız ölümü onu yandırmışdı. Əliqulu Qəmküsərin qətli bərk sarsıtmışdı. Onlara has qədər işi buraxıb, ona qulaq asırdım. Çal-

Mirzə Cəlildən musiqi "ölülər dünyası" ilə əlaqə saxlama imkanıdır. Bütün pyeslərinin sonunda musiqi çalınması bu üzəndir. Spiritual-magik seansa çağırılmış ruhlar kimi, axırda aktyorlar da "bu dün-

ya"ni musiqi sədaları altında tərk edirlər.

Baxşının kamañçası Qəhrəman yüzbaşıya ermənilərin öldürdüyü Heydərin obrazını xəyalında canlandırır: "Qaraş, sən öləsən, biçarə Heydər gəlib durub gözümün qabağında. Ax, vay!" ("Kamañça")

Mirzə Cəlil də ölümündən bir neçə gün öncə kamañça çalıb "o dünya" ilə əlaqə saxlayır. Həmidə xanım xatırlayır: "Dekabrın 30-da uşaqlar evdə yox idi. Mirzə Cəlil öz otağında uzanıb istirahət edirdi. Mən yemək otağında nə işə tikirdim. Bu zaman o yerindən durub əl-üzünü yuyub, Məhdətin otağına keçdi və kamañçasını götürüb öz otağına gəldi... Oturub kamañça çalmağa başladı. O elə gözəl və yarıqlı çalırdı ki, mən qeyri-ixtiyari olaraq bərk sarsıtmışdım. Onlara has qədər işi buraxıb, ona qulaq asırdım. Çal-

dığı son hava o dərəcə təsirli və yarıqlı idi ki, adamın ürəyini vandırdı. Kamañçanın nələsini eşitdikcə ixtiyarsız olaraq ağladım. O, çalıb qurtarıqdan sonra ayağa qalxıb kamañçanı öz yerindən asdı.

Bu, onun son dəfə kamañça çalması idi".

Tanatos (ölüm obrazı) daim i-ləməkdə davam edib - təhtəşür, həmişə öz "içində olub". Ona görə də Mirzə Cəlil "Başqasının ölümü"nü öz ölümü kimi sinkron yaşayırdı: "Dekabrın axır günləri idi. Mirzə Cəlil və mən oturub çay içirdik. Mən ona mərhum atam haqqında bəzi söhbətlər etdim, onun sələm olub çox əziyyətlə ölməsini danışdım. Sonra atam haqqında yazdığım xatirənin bir dəftərini ona oxudum. Xatirəni maraqla dinlədi və yazıb davam etdirməyi məsləhət gördü".

Mirzə Cəlilə görə, Həmidə xanım atasının ölümünü deyil, onun ölümünü yazmışdı. Ona görə də soruşur: "Nə üçün dəftərin axırında imza qoymursan?" Bu sözləri deyiləndən nəfəs aldı və dedi: "Mən qəfil-dən öləcəyəm. Heç kəsi narahat etməyəcəyəm".

Artıq real ölümlər və virtual ölümlər arasında sərhəd o qədər şəffaflaşmış ki, özünü də orda görür: "Yanvarın 3-də Mirzə Cəlil qənd almaq üçün Fioletov küçəsindəki əmanət kassasından pul götürməyə getmişdi. İki saatdan sonra geri qayıtdı və kassadan götürdüyü pulu mənə və-

ir neçə dəfə dəfn etdim. Yaman

sonuncu tanatografının xatırlama-

stəm Kamal

Rü